

Het vergeten middenveld? Migrantenorganisaties en hun erfgoed. Impressies van een tweedaagse workshop

Eind 2008 startten KADOC-K.U.Leuven en Amsab-ISG het project *Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen 1830-1990*.¹ Met steun van het Max Wildiersfonds (FWO-Vlaanderen) gingen twee onderzoekers aan de slag, in eerste instantie in de regio's Genk en Gent, daarna in het Antwerpse. Zoals de titel van het project aangeeft, kregen ze een dubbele opdracht: het opsporen van migrantenorganisaties en het erfgoed dat ze bewaren. Als voorlopige afsluiter van het project werd op 26 en 27 februari 2010 een tweedaagse workshop georganiseerd in het Vlaams Parlement. De eerste dag was gericht op het onderzoek naar de diverse gemeenschappen in Vlaanderen. Op de tweede dag gaven de projectmedewerkers een overzicht van de resultaten van hun werk. Daarna stelden vier migrantenverenigingen zichzelf en hun erfgoed voor. Tot slot werden enkele erfgoedprojecten gepresenteerd.

Inleider Frank Caestecker maakte een vergelijking tussen de geschiedenis van de migratie naar België en Nederland en de rol van de zelforganisaties. Hoewel er heel wat gelijkenissen zijn, bestaan er ook opvallende verschillen. Nederland heeft een veel langere koloniale geschiedenis dan België. Gemeenschappen uit de diverse ex-kolonies zijn al vrij lang in de Nederlandse samenleving aanwezig en hebben een bloeiend gemeenschapsleven uitgebouwd.² Mensen uit de voormalige Belgische kolonies zijn pas de laatste decennia naar hier gekomen. Anderzijds is de migratie uit het Middellandse Zeegebied, en dan vooral uit Marokko en Turkije, naar Nederland trager op gang gekomen dan naar België. Het verdrag over de rekrutering van Marokkaanse arbeiders tussen België en Marokko dateert uit 1964, dat tussen Nederland en Marokko uit 1969.

Met het referaat van Antoon Vrints over de Duitse gemeenschap in België werd het onderwerp van de tweedaagse onmiddellijk een heel stuk verder terug in de tijd geplaatst. Aan het bloeiende verenigingsleven met onder andere eigen scholen en kranten, kwam na de Eerste Wereldoorlog een bruusk einde. De Duitsers werden gestigmatiseerd als collaborateurs van het bezettingsregime en het land uitgewerkt, een vorm van etnische zuivering volgens de spreker. Niet alle Duitsers hadden meegewerkt met het bezettingsregime, maar ruimte voor nuance bleek er niet te zijn. Mensen van Duitse origine die in België woonden, mochten bijvoorbeeld van de bezetter gratis op de tram. Lang niet iedereen die daar recht op had, maakte daar gebruik van.

De workshop in het Vlaams Parlement. Van links naar rechts: Mohammed Chakkar, Fernando Marzo, Geert Van Goethem, Stani Revinšek, Czesław Szkuclarski en Norbert Ziembiecki.
Foto Karim Ettourki

Veerle Vanden Daelen schetste een beeld van de Joodse gemeenschap in Antwerpen. Rond 1900 was die sterk aangegroeid, veel Joodse migranten trokken in die tijd naar de Antwerpse haven met de bedoeling daar in te schepen naar de Nieuwe Wereld. Tijdens de tussenoerlogse periode groeide de Joodse gemeenschap nog sterk aan: het toenemende antisemitisme deed Oost-Europese Joden op grote schaal emigreren. Antwerpen kende een zeer divers en bruisend verenigingsleven. Een groot deel daarvan was gemodelleerd op oorspronkelijk Oost-Europese organisaties. De Tweede Wereldoorlog was desastreus voor de Joodse gemeenschap, het verenigingsleven en het erfgoed, dat door de Duitsers massaal in beslag werd genomen. Na de oorlog kwam dat verenigingsleven verrassend snel terug op gang. Een gedeelte van het geroofde erfgoed keerde pas in 2002 uit de voormalige Sovjet-Unie terug.³

De Turkse migranten bouwden volgens onderzoekster Meryem Kanmaz onmiddellijk na hun aankomst in West-Europa netwerken uit. De wijze waarop de Turkse gemeenschap zich organiseerde, was een spiegelbeeld van de situatie in Turkije. Kanmaz spreekt in deze context eerder over netwerken en invloedssferen dan over strikte organisaties. Zij onderscheidt vijf dergelijke sferen: één die de islam en de moslimgemeenschap als referentie heeft, een tweede die refereert naar een etnisch-religieuze gemeenschap – de islamitische Turken – en een derde die het 20e-eeuwse Turkije met de figuur van Atatürk als centraal symbool als referentie neemt. Ook de in Turkije erkende etnoreligieuze identiteiten, bijvoorbeeld Armeniërs en Grieken, en de niet-erkende, zoals de Koerden, vormen netwerken. De spreker benadrukte dat de grenzen tussen die sferen flou zijn en steeds vager worden.

Onderzoekster Hannelore Roos schetste een beeld van de Indische gemeenschap in Vlaanderen. Al in de jaren 1960 bestonden er in België Indische studentenverenigingen, maar de Indische aanwezigheid op grotere schaal is relatief recent en bestaat uit drie groepen. In de Limburgse fruitstreek gaat het om Sikhs die afkomstig zijn uit de provincie Punjab. In de gemeente Halmaal werd het eerste gebedshuis opgericht.⁴ Een tweede groep zijn de mensen die in Antwerpen actief zijn in de diamantsector. Ze komen overwegend uit de provincie Gujarat en het zijn vooral aanhangers van het jainisme, een van de kleinere Indische religies. In 1979 werd de Antwerp Indian Association opgericht. Tot slot is er de meer heterogene groep van Indische IT-werkers, momenteel zo'n 2600 mensen.

Jozefien De Bock had aanvankelijk het plan de Maghrebijnse gemeenschap voor te stellen. Maar snel bleek dat er tussen de Marokkaanse, Algerijnse en Tunesische situatie heel wat verschillen bestaan. Bovendien is over de Algerijnse en Tunesische casussen nog minder onderzoek verricht dan over de Marokkaanse, zeker in Vlaanderen. De Bock beperkte haar verhaal niet tot Vlaanderen, maar trok het open tot heel België, een geografische afbakening die vanuit historisch perspectief meer zin heeft, zeker in de periode voor de jaren 1990. Vandaag vormt de Marokkaanse gemeenschap in België de grootste niet-Europese migrantengemeenschap van het land, en dat terwijl er in het begin van de jaren 1960 nog maar een 460-tal Marokkanen in de vreemdelingen- en bevolkingsregisters ingeschreven waren. Vaak wordt het Belgisch-Marokkaans verdrag in 1964 vermeld als het belangrijkste kanaal waarlangs Marokkaanse arbeiders België binnenkwamen, maar in werkelijkheid kwamen veel van hen naar hier met een toeristenvisum. De eerste Marokkaanse verenigingen ontstonden reeds in de jaren 1960, op lokaal niveau, en waren bedoeld om de eenzaamheid van het gastarbeidersbestaan draaglijker te maken en de leemten in de opvangpolitiek van de Belgische overheid op te vangen. Vanaf de jaren 1980 richtte het verenigingsleven zich meer op de situatie van de Marokkaanse gemeenschap in de Belgische samenleving.

Annemarie Cottaar gaf in haar schets van de Marokkaanse migratie naar Nederland aan dat ook bij onze noorderburen de impact van de officiële wervingsovereenkomst met Marokko vrij gering was. Ze wees erop dat historisch onderzoek zo het populaire verhaal dat de Marokkanen hier zijn omdat wij ze naar hier haalden, op zijn minst bijstelt. In haar onderzoek naar de ontwikkeling van het Marokkaanse middenveld stelde ze vast dat Marokkaanse winkels vaak de eerste aanzetten waren voor organisaties. In die fase speelde religie een betrekkelijk geringe rol. Een deel van de Marokkaanse organisaties werd vanuit het thuisland gestuurd en stond soms op gespannen voet met de autonoom gegroeide verenigingen. Voor het onderzoek naar de Marokkaanse migratie, het verenigingsleven en het erfgoed daarvan, benadrukte Cottaar het belang van oral history.⁵ Vaak zijn er geen andere bronnen.

Idesbald Goddeeris sloot de eerste dag af met een uiteenzetting over de Poolse migratie naar België. Die is zowel relatief oud – 19e eeuw – als zeer heteroog. Het ging zowel om intellectuelen als om mijnwerkers, zowel om Joden als om ka-

Reinigingsritueel in een Turkse moskee in Temse. Foto Karel Heirbaut (Amsab-ISG, Gent)

tholieken en zowel om communisten als om anticommunisten. Niettegenstaande deze verscheidenheid kwam al in 1924 een eerste koepel tot stand: de Unie van Polen in België. Goddeeris besloot zijn uiteenzetting met twee opvallende vragen. Hoe sterk zijn de organisaties van migranten? Onderzoek toont aan dat ze vaak niet meer dan 10 procent van de doelgroep verenigden. Anderzijds hadden ze soms een aantrekkingskracht die groter was dan de eigenlijke leden. En tot slot: wie heeft belang bij de oprichting en de uitbouw van migrantenorganisaties? Vaak bestond in de landen van herkomst een zeer sterke interesse voor dit verenigingsleven.

Op de tweede dag van de workshop presenteerden Karim Ettourki, KADOC-medewerker, en Piet Creve, Amsab-medewerker, samen het voorlopige resultaat van hun project.⁶ Daarna kregen vier migrantenorganisaties de gelegenheid zichzelf en hun erfgoed voor te stellen.

Fernando Marzo van de Associazioni Cristiane dei Lavoratori Italiani (ACLI) beet de spits af. De ACLI is opgericht na de Tweede Wereldoorlog als een sociale organisatie om de katholieke Italiaanse migranten te omkaderen. In België werkte de ACLI samen met de christelijke werknemersbeweging. Vandaag is de ACLI een pluralistische organisatie die zich richt naar alle mensen met Italiaanse wortels en ook naar mensen van andere origine. Sinds begin 1995 is ACLI-Vlaanderen als zelforganisatie voor migranten erkend door de Vlaamse overheid. Er zijn 85 afdelingen, verspreid over Limburg, Vlaams-Brabant, Oost-Vlaanderen en Brussel.⁷ Volgens

Marzo is de belangrijkste bron voor de studie van zijn vereniging het blad *Sole d'Italia*, dat verscheen vanaf 1947.

Czelaw Szkudlarski en Norbert Ziembiecki stelden de Poolse Unie van België voor. Het Poolse verenigingsleven gaat terug tot het interbellum, maar het meeste erfgoed uit die tijd is vernietigd. Sommige delen van dit erfgoed stellen problemen: zo heeft de vereniging een bibliotheek met heel wat oude publicaties in het Pools. Daar bestaat maar heel weinig belangstelling voor, veel mensen met Poolse wortels kunnen niet meer vlot Pools lezen. De vereniging overweegt een overdracht van dit materiaal naar Polen, maar maakte ook duidelijk dat ze dat niet van plan is met het andere materiaal dat ze bewaren. Dat maakt voor hen deel uit van de Vlaamse geschiedenis en het collectief geheugen.

Mohammed Chakkar van de Federatie van Marokkaanse Verenigingen (FMV) wees op een belangrijk onderscheid tussen migrantenorganisaties die al lang bestaan en meer recente. De oudere verenigingen hebben meer culturele interesses en activiteiten, terwijl de jongere nog vaak de klemtoon leggen op sociale en economische aspecten, zoals achterstand in het onderwijs en de discriminatie op de arbeidsmarkt. Dat heeft gevolgen voor de omgang met het erfgoed: vanuit een meer culturele invalshoek ligt aandacht voor het eigen erfgoed meer voor de hand. Bij jongere organisaties is dat minder het geval: zelfs al bestaat er een zeker besef van het belang van het erfgoed, dan nog is er nauwelijks tijd of personeel beschikbaar om daarmee bezig te zijn.

Stani Revinšek van de Sloveense Katholieke en Culturele Vereniging Slomšek sloot de voorstelling van de migrantenorganisaties af. De Slovenen vormden een relatief kleine groep onder de migranten die in het interbellum naar de Limburgse mijnen trokken, maar ze bouwden al voor de Tweede Wereldoorlog een actief en divers verenigingsleven uit met eigen cafés, koren en een vrouwenwerking. Hoewel de mensen van Sloveense origine niet meer alleen in Limburg wonen, blijft het verenigingsleven daar heel actief. Een bewijs daarvan leverde het Sloveens koor Slomšek, dat met een optreden in de Zuilengalerij van het Vlaams Parlement de workshop afsloot.

In de namiddagsessie kwamen vier erfgoedinitiatieven aan bod. De Erfgoedcel Mijn-Erfgoed presenteerde haar werking rond de geschiedenis en het erfgoed van de migratie in de Limburgse mijnstreek.⁸ Onderzoekster Ching Lin Pang behandelde de Chinese gemeenschap in Antwerpen, die een bruisend verenigingsleven heeft dat voor de buitenwereld nog vrij onbekend is.⁹ Tot voor kort was dit zeer op de eigen gemeenschap gericht. Stilaan komt er meer openheid: na de socio-economische integratie, is er nu een fase van culturele profilering. De Gentse organisatie Nakhla stelde het project *Gentse Gasten* voor, het verhaal van de eerste generatie Marokkaanse migranten in Gent.¹⁰ Het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) sloot dit onderdeel van het programma af met toelichting over de cursus archiefzorg- en beheer voor middenveldorganisaties. Na een lange voorbereiding werd die eind vorig jaar voor het eerst georganiseerd voor migrantenverenigingen. Voor een beoordeling van het effect ervan, is het wachten op een

terugkoppelingsmoment. De cursus past in een bredere werking onder de titel *Herinnering & Migratie*.¹¹

Bij wijze van afronding werden enkele conclusies geformuleerd. De band tussen de diverse migrantengemeenschappen en de onderzoekswereld is essentieel. Er is wel degelijk heel wat erfgoed van migrantenorganisaties aanwezig in Vlaanderen en het is waardevol, zowel voor de organisaties zelf, als voor de hele samenleving. Tegelijk is duidelijk dat nogal wat van dat erfgoed in gevaar is en dat de organisaties die dergelijk erfgoed bewaren, nood hebben aan ondersteuning en expertise. Het erfgoed van migrantenorganisaties vertoont enkele specifieke kenmerken, zoals de taal, maar heeft vooral heel veel gemeen met ander erfgoed in Vlaanderen. Er is geen nood aan een centrum dat exclusief migrantenerfgoed zou bewaren, maar samenwerking tussen alle actoren is noodzakelijk. Daarvoor is een brede overlegronde nodig die op middellange termijn moet leiden tot een actieplan. Wordt ongetwijfeld vervolgd.

- 1 Voor meer informatie over het project en de workshop, zie: <http://www.kadoc.kuleuven.be/migrantenerfgoed>.
- 2 Zie bijvoorbeeld: Ulbe BOSMA, *Terug uit de koloniën. Zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties*, Amsterdam: Bert Bakker, 2009.
- 3 Zie: Jacques LUST & Michel VERMOTE, *Papieren Bitter! The Confiscation and Return of Belgian Archives and Libraries (1940-2003)*. In: Patricia Kennedy GRIMSTED, F.J. HOOGEWOUD, Eric KETELAAR (red.), *Returned from Russia. Nazi Archival Plunder in Western Europe and Recent Restitution Issues*, Leicester: Institute of Art and Law, 2007.
- 4 Zie: http://theo.kuleuven.be/page/icrid_religies_sikhisme/#belgie, laatst gewijzigd op 30/03/2010.
- 5 Annemarie COTTAAR, Nadia BOURAS, Fatiha LAOUIKILI, *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen*, Amsterdam: Meulenhoff, 2009.
- 6 Het rapport is binnenkort beschikbaar op <http://www.kadoc.kuleuven.be/migranterfgoed>.
- 7 Zie: <http://www.acli-vlaanderen.be/Nederlands/NederlandsHome.htm>, laatst geraadpleegd op 03/05/2010.
- 8 Zie: <http://www.mijnerfgoed.be>, laatst geraadpleegd op 03/05/2010.
- 9 Zie: <http://www.chinatown-antwerpen.be>, laatst geraadpleegd op 03/05/2010.
- 10 Zie: <http://www.nakhla.be>, laatst geraadpleegd op 03/05/2010.
- 11 Zie: <http://www.amvb.be>, laatst geraadpleegd op 03/05/2010.